

RITMICA DEI TELEUTI

L'arte, come la scienza, ora va innanzi insieme ai capitani, ora sta indietro coi soldati; ora fa ed ora rifa, ora inventa ed ora imita. Quanto giova vedere il lento crescere delle trasmutazioni da secoli a secoli, da gente a gente, tanto rallegra, e molto più, la idea nuova che, da un seme che non si vede, spunta improvvisa e possente; più forte è la meraviglia quando in luoghi discosti, a tempi che non s'accordano, fra tribù di altro sangue, d'altro colore, d'altro cervello, nascono due fiori che un osservatore impaziente direbbe colti ad un ramo solo.

La poesia di que' tartari che, più ad occidente, più a tramontana, vivono disgiunti dagli altri fratelli, meglio che da ogni altro fu studiata, e si studia da Guglielmo Radloff. L'islam non li soggiogò ai teologi di Arabia, nè ai poeti di Arabia e di Persia: da soli vivono, e governano la mente, e cantano, per eccitamento a' valorosi con le geste dei grandi, per consolazione nell'amore alle traversie della vita. Di quei canti, con scienza e pazienza raccolti, il Radloff ci diede già più volumi; ma, sono molti anni, volle discorrere anche delle leggi che ne guidano le armonie, diede insomma un breve saggio della ritmica dei tartari. Il dotto russo aveva l'occhio a' Calmucchi montanini, ai Scionesi, a' popoli del Lebed e dell'Abacan; ma sopra tutto, lungo le chine dell'Altai, ai Teleuti: onde le dotte pagine *Ueber die Formen der gebundenen Rede bei den altai-*

ՏԱՂԱՉԱՓՈՒԹԻՒՆ ՏԵԼԵՒՏԱՅ

Արուեստն, ինչպէս գիտութիւնն, մերթ զօրավարաց հետ յառաջ կ'ընթանայ, մերթ ալ զօրաց հետ ետ կը մնայ. երբեմն կը յօւրինէ բան մի, և երբեմն ալ զայն վերստին կը յարդարէ, մերթ կը հնարէ, և մերթ կը նմանցնէ: Արդ, որչափ որ օգտակար է տեսնել՝ դարէ ի դար և ազգէ յազգ՝ փոփոխութեանց մեղմով անուամբ, նոյնչափ եւս աւելի ուրախալի է հանդիպիլ նոր գաղափարի մի, որ անտեսանելի սերմանէ մի յանկարծ ակնահաճոյ կը բողբոջի. բայց շատ աւելի մեծ զարմանք կ'ազդէ՝ երբ տարանջատ տեղեաց, անզոյգ ժամանակաց և ցեղից մէջ՝ որ կը տարբերին արեամբ, գունով և խելքով, բացուին երկու ծաղկունք, զորս գուցէ վեր ի վերոյ զննող մէկն համարէր մի միակ ստեղանէ քաղուած:

Այն Թաթարաց բանաստեղծութիւնը, որք աւելի դէպ ի հիւսիսային արեւմտեան կողմը կ'ապրին, բաժանեալ իրենց միւս կողակիցներէն, լաւ քան զայլ ամէն ոք ուսումնասիրեց և արդ իսկ կ'ուսումնասիրէ Գուլիէլմ Ռադլով: Իսլամ կրօնքն շնուածնց զանոնք Արաբիոյ աստուածաբանից, և ոչ Արաբիոյ և Պարսկաստանի քերթողաց ազդեցութեան ներքեւ. անկախ կ'ապրին և ազատ կը մտածեն և կ'երգեն յորդորելով արիասիրտները քաջազանց գործերով, և մխիթարելով կենաց աղետից մէջ՝ սիրոյ փոփանաօք: Ազդէն Ռադլով այդ երգոց հմուտ և համբերատար բաղմուհատոր Հաւաքածոյ մի տուած է մեզ հրատարակութեամբ. բայց նա շատ տարի առաջ ուղեց խօսիլ նաեւ այն օրինաց վրայ, որով այդ երգոց դաշնակաւորութիւնը կը կազմուի. միով բանիւ, Թաթարաց տաղաչափութեան մասին համառօտ նշանակ մի տուաւ: Գիտուն ուսան աչքի առաջ ունէր լեռնական կալմուխները, Սկիւնացիք, և Լեքէդի և Աբալկանի ժողովուրդները. բայց ամենէն աւելի Ալտայի լեռնայ գահաւանդից վրայ բնակող Տելեւտները. որոյ վրայ զրած է իւր հմուտ

schen Tataren, che egli stampò nel giornale del Lazarus e dello Steinthole (*Zeits. für Völkerpsychologie*, IV, 1865, pp. 85-114).

E che cosa c'insegna? Che, come nelle parole della famiglia uralaltaica, così nei versi alternano quelli ripieni di vocali dure, e quelli di vocali molli: che l'incominciare, dentro al verso, di molte voci di suono uguale è frequente e desiderato artificio: che due versi che si inseguono hanno al principio la stessa sillaba, e che parole identiche si rispondono da riga a riga, o almeno somiglianti nel valore, nella estensione delle sillabe, nel colorito dei suoni: che finalmente si intrecciano i distici, le quartine, e, di rado, strofe meno brevi.

Ma volgondomi ad Armeni, non penso a questi palchi che reggono ed adornano l'edificio poetico. Come nell'armeno, le parlate di lingua tartarica, chiudono tutte le parole con accento, tolgono quelle dove un sufisso, o di persona o di predicato, lo rimandi sulla penultima sillaba: ora, queste parole, con questa caduta, sono per modo innestate nel verso, che si possano comportare in *tre membri*; e assai meno frequentemente in uno, in due, od in quattro; ogni membro poi avrà numero vario di sillabe, da due a sei (e nelle canzoni, perchè troppo non si guasti l'armonia, non più di quattro). Ecco un esempio dato appunto dal Radloff:

Tän'arä-ni'n' quz'-u'n [tud-ain täp] nä san-ai-zyn'
Cielo — del uccello-suo [prenderò dicendo]
che pensi-tu?

Tän'is-ti'n' pal'yx-yn [tud-ain täp] nä san-ai-zyn'

էջերը. « Յաղագս տաղաշախիսիան ձեռոց աշտայեան թաղարարաց », գորս տաղադրեց Ղազարու և Ստէյնթոլի օրաթերթին մէջ ¹ :

Ինչ բան է իւր մեղի սովեցուցածն. — Այս է, որ ինչպէս ուրախաշտայեան տոճմին բառից մէջ, նոյնպէս և տաղերու մէջ փոփոխակի կը գործածուին մերթ ուղ և մերթ երկար ձայնաւորք կազմուած տողեր, և թէ ոտանաւորի մէջ շատ բառեր նման ձայնով սկսելն՝ յաճախեալ և հաճոյական արուեստ մ'է, ինչպէս նաեւ երկու իրար յաջորդող չափական տողեր, միեւնոյն վանկով կը սկսին. դարձեալ, թէ տողէ տող իրարու հետ կը զուգաձայնին նոյնիմաստ բառեր, կամ զոնէ նման՝ զօրութեամբ, թուով վանկից, բաղկացութեամբ ձայնից. և թէ վերջապէս մի և նոյն երկի մէջ կը հիւսուին զանազան չափով ոտանաւորք, ինչպէս՝ երկկարգեան (*distico*), քառակարգ (*quartina*) և երբեմն նաեւ բաւական ընդարձակ տուներ (*strofe*):

Բաղդատելով այդ ամէն բանածները Հայոց գործածած արուեստին հետ, մէկդի կը թուում այդ բոլոր կազմածք որ կը կանգնեն և կը կաշաւորեն քերթողական տունը. — Ինչպէս հայերէնի մէջ, այնպէս այլ թաթար լեզուի խօսուն զրականութիւնն ամէն բառ շեշտով մի կը կնքէ, ի բաց առեալ անոնք՝ յորս դէմքի կամ խնդրոյ ածանց մի՝ վերջին վանկի շեշտը վերջնութեան վրայ կ'անցնէ. արդ այս բառերը՝ այսպիսի շեշտաւորութեամբ՝ այնպէս իմն ոտանաւորի մէջ իրարու հետ կը պատուաստուին, որ կրնան երեք անգամ բաժնուիլ, և աւելի նուազ անգամ՝ մի, երկու կամ չորս անգամներ. իսկ իւրաքանչիւր անգամն կ'ունենայ երկուքէն մինչեւ վեց զանազանեալ թուով վանկեր, (իսկ տաղից մէջ, որպէս զի ներդաշնակութիւնն շատ չեղծանի, մինչեւ չորս վանկ): Ահա՛ ասիկի այս բանին օրինակ մ'ալ, զոր Ռադլով տուած է.

Թանարաւըն գոշւոն բոշայն քափ նա սանայիգին

1. Ueber die Formen der gebundenen Rede bei den altaischen Tataren, (Lazarus io Stentol, *Zeits. für Völker psychologie*, IV, 1895, pp. 85-114).

Mare — del pesce-suo [prenderò dicendo] che
pensi-tu? (a)

La sola domanda che faccio agli Armeni è questa. Nelle varietà del numero delle sillabe per ogni membro, dentro al verso, non è una strana corrispondenza con l'antica arte, e non abbandonata, della ritmica aicana? Come non potè sui tartari di lassù la potenza dei maomettani, così non gli oppresse quella dei cristiani, e il canto sugli eroi e alle giovanette non tenne certamente dietro agli usi della canzone di chiesa. Ma questo *libero consenso* non va trascurato: e forse, da quando il Radloff stampò le sue osservazioni, peregrine di certo nel sessantacinque, non sarà sfuggito a qualche altro curioso delle armonie, nelle nazioni, e tra le nazioni.

R. TEZA

(a). N' = gutturale, n con punto sopra presso il R. — i', u' = i ed u col segno di breve (R.) — x' = z col diacritico sovrapposto, alla boema. R. (Il j francese). — L' = la elle con stanghetta, alla polacca. — Y = i con ancinetto sotto presso R (Seguo l'uso della trascrizione che si a dell'osmanico).

Երկինք, Թուրանի իւր 'տի բռնեմ, Էարքեմ գու ինչ
կը խորհիս

Թանհադըն պայիսին բռնայն քափ եւս սա.
նայիզին

Ծով... եւ իւր ձուկը 'տի բռնեմ, Էարքեմ գու ինչ
կը խորհիս¹

Ա. Հայս ուղղած միակ հարցումն այս է: Միթէ (Թաթար) ոտանաւորաց մէջ մեզ հանդիպած իւրաքանչիւր անգամոյն պարու նակած վանկից թուոյ այս զանազանութիւնն՝ նմանութիւն մի չի՞ յիշեցընէր մեզ հայկական և տակաւին երեսէ չթողուած հին արուեստին կամ տաղաշափութեան հետ: Ինչպէս որ այդ Թաթարաց վրայ ազդեցութիւն չունեցաւ մահմետական զօրութիւնն, այսպէս նաեւ հին տաղերու արուեստը չընկճեց քրիստոնէական ազդեցութիւնն, և անտարակոյս առ դիւցազունա և առ օրիորդս ուղղուած երգն՝ հետեւող շեղաւ եկեղեցւոյ մեղեդեաց օրէնքին: Բայց պէտք չէ ուշադրութենէ գրել այս դիպոսածական համաձայնոտրիւնը. և գուցէ Ռադլովի իւր դիտողութիւնները տպաւորած ժամանակ, որոնք նոր էին վաթսուներկեց թուականին ստեղծ, անծանօթ մնացած չըլլան անոնք ուրիշ հետազօտողներէ ազգային և համազգային չափական ներդաշնակութեան:

Ե. ՏՆՋԱ

1. Մեր դրած Ծ' (կոկորդային) կը համապատասխանէ Ռադլովի վրան կէս օւնեցող Ծին. այսպէս ալ ի' և Ծ' Ռադլովի - (ստոր) նշանով զրոյնուած նոյն տառերուն. Զ' վրան - ունեցող 2ին (որ է զաղղիական յ): Գարձեալ Լ' փոխանակ իի (լեհաց), և Կ' Ռադլովի յ (i ստորեւ մակակէտ) զրուածին: — Տառադարձութեան մէջ կը հետեւի օսմանեան հնչման սովորութեան: